

MULTIDIMENZIONÁLNÍ MODELY TALENTU A NADÁNÍ

V současné odborné literatuře se již téměř nesetkáváme s jednotlivými definicemi nadání a talentu, ale spíše býváme seznámeni s šířeji koncipovanými modely, které se snaží postihnout nadanou osobnost v celém jejím rozsahu. Hovoří se o tzv. multidimenzionálním přístupu a jde o postižení nadání nebo talentu jakožto výsledku vzájemného působení osobnostních faktorů, faktorů prostředí a někdy i dalších proměnných, jako je například štěstí a náhoda.

Model A. J. Tannenbauma

Abraham J. Tannenbaum (1983, str. 86) definuje nadání takto: „*Pokud uvažujeme, že rozvinutý talent existuje pouze u dospělých, potom by navrhovaná definice nadání u dětí byla formulována tak, že značí jejich potenciál k tomu, aby se staly uznávanými umělci nebo významnými producenty myšlenek v oblastech činností, které zvyšují morální, fyzický, emocionální, sociální, intelektuální a estetický život lidskosti.*“

Tannenbaum (1986) tak postuluje existenci 5 psychologických a sociálních vazeb, které existují mezi zmíněným příslibem (promise) a jeho naplněním (fullfillment). Úspěch závisí na kombinaci všech těchto zmíněných faktorů, avšak neúspěch může způsobit selhání pouze jediného z nich. Jedná se o:

- nadprůměrnou obecnou inteligenci (superior general intelligence),
- výjimečné speciální schopnosti (exceptional special aptitudes),
- neintelektové facilitátory (nonintellective facilitators),
- vlivy prostředí (environmental influences),
- náhoda, štěstí (chance or luck).

Obecná inteligence: obecnou inteligenci definuje Tannenbaum (1986) jednoduše jako g faktor reflektovaný v testech obecné inteligence. Připomíná však, že jednotlivé oblasti talentu vyžadují odlišnou míru této obecné schopnosti.

Speciální schopnosti: Tannenbaum (1986) a další (např. Robinson) dokládají, že odhalení speciálních schopností je velmi důležité zejména u jedinců s vysokým IQ. Je totiž bezvýznamné být talentovaným v obecné inteligenci. Tannenbaum (1986) ukazuje, že schopnost vysoce skórovat v inteligenčních testech je neproduktivní na rozdíl od vysokých skóre ve specifických schopnostech, jako například schopnosti řešit matematické problémy nebo chemicky analyzovat úroveň znečištění ovzduší. Nadání musí být tedy dle Tannenbauma (1986) vždy vztaženo k určité oblasti lidské činnosti.

Neintelektové faktory: jsou poměrně těžko měřitelné, protože je vždy obtížné odlišit, jak se osobnostní vlastnosti podílejí na vysokých výkonech, tedy které z nich jsou za výkon zodpovědné, které jsou jen částečně zodpovědné a které jsou pouze důsledkem, nebo vedlejším produktem skutečného výkonu.

Stojí za to podotknout, že v současné odborné literatuře se ze všech neintelektových faktorů nejvíce pozornosti věnuje motivaci (Renzulli: task commitment), vytrvalosti motivu a úsilí, důvěře ve své schopnosti, síle charakteru a sebepojetí (Olsezewski - Kubilius, Kulieke, Krasney 1988).

Vnější vlivy: vyprahlé kulturní klima nemůže vést k rozkvětu jakéhokoliv lidské schopnosti. Každý z nás žije simultánně v několika světech (rodina, přátelé, společnost, politické, ekonomické instituce...) Společenské podmínky jsou kritické stimuly pro vývoj nadání a talentu. Nadání dnes je něco zcela jiného než v minulých epochách a než v budoucnosti, protože každá dějinná etapa ukazuje své potřeby a disponuje sankcemi. Každá sociální struktura odpovídá odlišně na existenci lidského potenciálu. Za primární vnější faktor se však považuje vliv rodinného prostředí, školy a vrstevníků.

Faktory náhody: jsou ve většině modelů ignorovány a hlavní pozornost se soustřeďuje na vlivy, které jsou snáze pozorovatelné. Je však evidentní, že právě faktory náhody by mohly ozřejmit,

proč je například jednodušší predikovat úspěšnost ve škole než v pozdějším životě. Svoji roli zde jistě hraje také ekonomika, sociální události, zaměstnání, rodina, vlastní zdraví... Jedná se vždy o komplexní skutečnosti, které mohou pomoci talenty protlačit vpřed nebo je naopak zcela potlačit. Tannenbaum (1986) se domnívá, že pouze takto pojatý psychosociální model nám může dostatečně pomoci pochopit skutečnou podstatu talentu a nadání.

Joseph S. Renzulli - tříkrhová koncepce nadání

Dle Renzulliho (1986) mají lidé uznání za své výrazné výkony poměrně dobře definovatelnou sadu tří vzájemně se prolínajících shluků:

- nadprůměrná schopnost (above average ability),
- angažovanost v úkolu (task commitment),
- tvořivost (creativity).

Je důležité upozornit, že žádná z těchto komponent samostatně nadání netvoří. Jedná se totiž o interakci mezi zmíněnými třemi shluky

Nadprůměrná schopnost: může být definována jako obecná schopnost (general ability), tedy schopnost získávat informace, integrovat zkušenosti, následkem čehož vznikají odpovídající adaptivní odezvy na nové situace. Patří sem verbální a numerické usuzování, prostorové vztahy, paměť a slovní plynulost (Renzulli, 1986). Tyto schopnosti jsou většinou měřeny testy obecných schopností nebo obecnými testy inteligence.

Specifické schopnosti (specific abilities): jsou prostředkem k získávání znalostí a dovedností v jedné nebo více specializovaných činnostech nebo v určité omezené oblasti (Renzulli, 1986). Patří sem například takové oblasti jako je chemie, balet, matematika, sochařství, fotografování... Každá specifická oblast se poté dělí na další specifické oblasti a s tím souvisí i nutná přítomnost dalších specifických schopností (fotografování portrétů, krajiny, žurnalistické fotografování...). Přičemž je nutné podotknout, že některé specifické schopnosti mají úzký vztah k obecným schopnostem (matematika), jiné k nim mají vztah vzdálenější (umění).

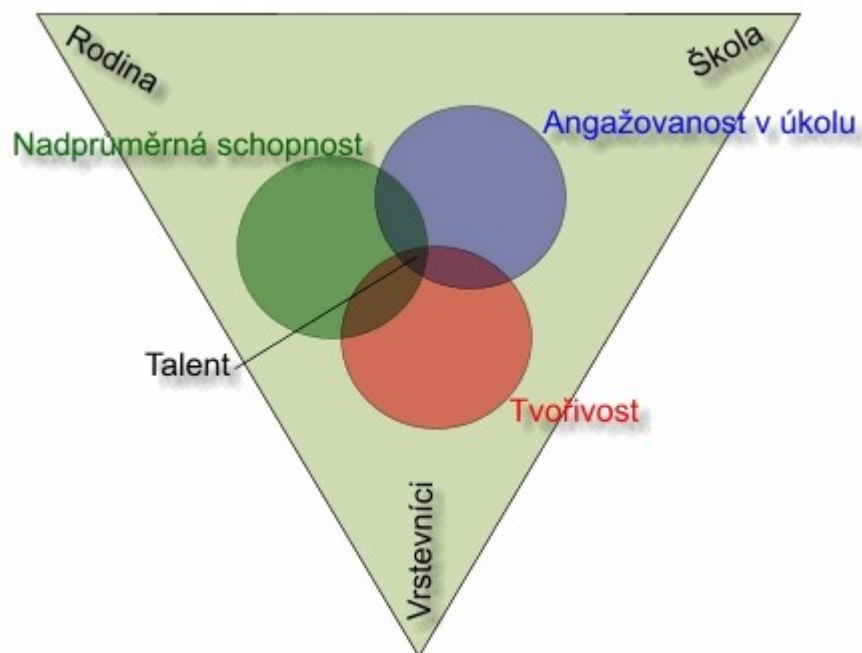
Angažovanost v úkolu (task commitment): Renzulli (1986) hovoří o jisté formě motivace, kterou nazývá angažovaností v úkolu. Zatímco motivace se obvykle definuje jako obecně stimulační proces, který spouští odezvu organismu, angažovanost v úkolu znamená energii koncentrovanou na specifický problém nebo specifickou oblast. K často používaným vlastnostem, které nejčastěji obsahuje pojem angažovanost v úkolu, patří vytrvalost, trpělivost, sebedůvěra, víra ve vlastní schopnosti zvládnout obtížný úkol, vnímavost a lepší schopnost identifikovat významné problémy.

Tvořivost (creativity): fluence, flexibilita, originalita myšlení. Jsou to schopnosti, o jejichž podstatě se často diskutuje zejména v souvislosti s tím, zda testy divergentního myšlení, kterými disponujeme, skutečně měří „opravdovou“ tvořivost.

V závislosti na výše uvedeném definuje Renzulli (1986, str. 54) nadání následujícím způsobem: „Nadání se skládá z interakcí mezi třemi základními shluky lidských vlastností - tedy nadprůměrné obecné schopnosti, angažovanosti v úkolu a vysoké úrovně tvořivosti. Nadané a talentované děti jsou ty, které mají nebo jsou schopny rozvinout tuto sadu schopností a použít je v jakékoliv společensky hodnotné oblasti. Děti, které manifestují nebo jsou schopny vyvinout interakci mezi těmito třemi shluky, vyžadují velkou šíři vzdělávacích příležitostí a služeb, které nejsou běžně poskytovány v normálních programech.“

Mönksův triadický model

Mönks (1992) přistoupil, v návaznosti na výše zmíněnou kritiku, k modifikaci Renzulliho modelu a navrhl začlenit triádu osobnostních faktorů a triádu faktorů prostředí. Angažovanost v úkolu nahrazuje obecněji „motivací“, která podle něj lépe vystihuje podstatu problému a zahrnuje angažovanost v úkolu, schopnost riskovat, anticipaci, plánování a vyhlídky do budoucna. Pojem „nadprůměrná schopnost“ dále nahrazuje pojmem „vysoká intelektová schopnost“. Mönksova triáda rovněž zahrnuje hlavní sociální oblasti, ve kterých se dítě nebo adolescent pohybuje, a těmi jsou rodina, škola a vrstevnická skupina. Vznik a vývoj nadání tedy dle Mönkse závisí z velké části na podporujícím prostředí.

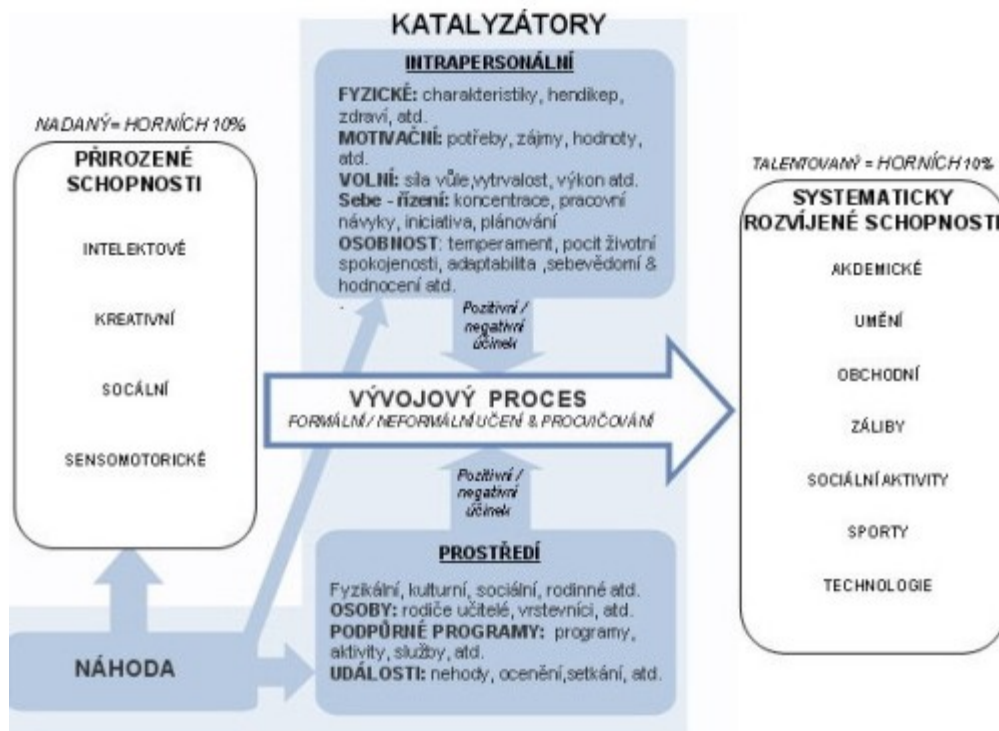
Obr. 1 Mönksův triadický model

Françoys Gagné - diferencovaný model nadání a talentu

Gagného (1993) model vychází z předpokladu, že nadání představuje přirozené, nesystematicky rozvíjené schopnosti a talent znamená systematicky rozvíjené schopnosti, které vytváří odbornost v určité oblasti lidské činnosti. Gagného model ukazuje, že výskyt talentů je závislý na uplatnění jedné nebo více schopností v určité oblasti, jejichž rozvoj je urychlován tzv. intrapersonální katalýzou (tj. motivace, sebedůvěra) a tzv. katalýzou prostředí (tj. škola, rodina, společnost), prostřednictvím systematického učení a získávání dovedností. Schopnosti mají dle Gagného (1993) původ v genetické struktuře lidských organismů, vyskytují se a vyvíjejí více méně spontánně a mají je v různé míře všichni lidé. Model rozlišuje tzv. přirozené schopnosti a systematicky rozvíjené schopnosti. **Přirozené schopnosti** zahrnují 5 oblastí:

- intelektové
 - fluidní inteligence (indukce/dedukce)
 - krystalická inteligence
 - verbální paměť
 - prostorová paměť
 - smysl pro pozorování
 - usuzování
 - metakognice
- tvořivé
 - invence (řešení problémů)
 - imaginace
 - originalita (umění)
- socioafektivní
 - sociální inteligence (vnímavost)
 - komunikace (empatie, takt)
 - vliv (vůdcovství, přesvědčování)
- senzomotorické
 - vizuální (senzor. schop.)
 - auditivní (senzor. schop.)
 - taktilní (senzor. schop.)
 - olfaktorické (senzor. schop.) atd.
 - síla (motor. schop.)

- výdrž (motor. schop.)
- reflexy (motor. schop.)
- koordinace (motor. schop.)
- ostatní tj. méně prozkoumané a poznané schopnosti jako extrasenzorické vnímání, dar léčit a další

Obr. 2 Gagného diferenciální model talentu a nadání.

Mezi **systematicky rozvíjené schopnosti** patří: akademické (jazyky, humanitní vědy atd.), umění (vizuální, dramatické, hudební atd.), obchodní (management, prodej atd.), záliby (šachy, videohry, puzzle atd.), sociální aktivity (médiá, veřejné vystupování atd.), sporty (individuální, skupinové), technologie (elektronika, počítače, technika)

Uvedli jsme jen nejdůležitější modely a definice talentu a nadání. Existují desítky dalších pojetí a přístupů k operacionalizaci těchto pojmů. Výše zmíněná pojetí jsou však podle našeho názoru nejužívanější a dávají určitých přehled o hlavních dimenzích, které je nutno při identifikaci i diagnostice potencionálního i projeveného nadání zvažovat.

Zdoje:

- Mönks, F. J. (1992). Development of gifted children: the issue of identification and programming. In F. J. Mönks, W. A. M. Peters (Eds.), *Talent for the future*. The Netherlands: Van Gorcum.
- Olszewski - Kubilius, P., Kulieke, M., Krasney, N. (1988). Personality dimensions of gifted adolescents, a review of empirical literature. *Gifted Child Quarterly*, 32, 347-352.
- Renzulli, J. S. (1986). The three-ring conception of giftedness: a developmental model for creative productivity. In R. J. Sternberg, J. E. Davidson (Eds.), *Conceptions of giftedness*(53-92). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tannenbaum, A. J. (1983). *Gifted children: Psychological and educational perspectives*. New York: MacMillan.

Obecně lze nadání vymezit jako soubor dispozic, na jejichž základě může nadaný jedinec za příznivých podmínek podávat mimořádné výkony.

Jednosložkové modely obvykle nadání vymezují jako nadprůměrnou úroveň rozumových schopností (inteligence), dílčí složky rozumových

schopností (například jazykové nebo matematické nadání) nebo určitých specifických schopností (například sportovní nebo hudební nadání).

Komplexní modely pojímají nadání širěji - zahrnují do něj několik osobnostních dimenzí. Rozšířený je Renzulliho tříložkový model, který předpokládá, že kromě nadprůměrných rozumových nebo speciálních schopností vykazuje nadaný jedinec současně vysokou míru tvořivosti a angažovanosti v úkolu (vnitřní motivace).

Aby jedinec mohl své nadání realizovat v konkrétních mimořádných výkonech, musí si dále osvojit potřebné znalosti a dovednosti a dostat "prostor k realizaci". Vždy tedy musí být splněny i určité předpoklady ze strany vnějšího prostředí. Bez nich by se nadání nemohlo rozvinout a projevit.

Mezi **charakteristickými rysy a projevy** nadaných dětí a žáků bývají uváděny například:

- rané čtenářství
- bohatá slovní zásoba
- dobré vyjadřovací schopnosti
- výborná paměť
- velká zvědavost
- rozsáhlé znalosti
- schopnost řešení problémů
- schopnost logického usuzování a zobecňování
- široký okruh zájmů
- schopnost dlouhodobého soustředění a vytrvalost v oblasti zájmů
- nekonformnost
- vysoká (sebe)kritičnost
- perfekcionismus
- upřednostňování společnosti starších nebo dospělých před vrstevníky
- zvýšený smysl pro morálku a fair play
- smysl pro humor

Skupina nadaných je přitom vnitřně různorodá, jednotliví nadaní vykazují obvykle jen část z výše uvedených charakteristických rysů a projevů.